

ČESKÁ MODERNA A ČESKÁ POSTMODERNA

(Poznámky k dějinám literatury)

KATICA IVANKOVIČOVÁ

Česká literatura je literatura malého národa. Součástí jejího osudu proto je, že se s ní zahraniční studenti literatury – většinou studující slavistiku – často setkávají jako dospělí čtenáři. Dospělým čtenářem rozumím toho, kdo už byl vychováván nějakou literární klasikou, národní a světovou, kdo má jisté literární povědomí a aspoň základní znalosti z dějin literatury a z literární teorie. V těchto znalostech zahraničních bohemistů začátečníků je česká literatura většinou velice skromně zastoupena. Zahraniční bohemista je, řekněme to spolu s Lyotardem, imigrant, který vstupuje do české literatury a má za úkol "osvojit si jistá vlastní jména, místa a data, která se neučí samotná, nýbrž zasazená do drobných příběhů... Pořádá je v řadu událostí, označovaných vlastními jmény příslušné kultury."¹ Přehled dějin české literatury je jedním z důležitých pramenů, východisek ke studiu a je také cílem studia formování určité představy o české literatuře jako celku. Takovým východiskem bývá často jedna kniha, která může do jisté míry tento cíl ovlivnit. Jde o dějiny národní literatury, jejich "akademické" vydání, nebo o jiné "doporučené" vydání, které obsahuje základní informace pro studenta nebo badatele.

Současná česká literární historiografie se ve svém úsilí zpracovat dějiny české literatury nové doby ocitla mezi dvěma skupinami problémů. Jedna z nich má faktickou a druhá teoretickou povahu. První vychází ze skutečnosti, že Čechy mají za sebou čtyřicet nebo padesát let totalitarismu, který zanechal výrazné stopy v české kultuře, to znamená také v české literatuře a literární vědě. Spisovatelům a jejich dílům byl znemožňován kontakt s publikem a vědecké hodnocení a vůbec bádání bylo velice zideologizováno nebo ideologicky a politicky kontrolováno. Takové složité podmínky pro existenci literatury a literární vědy v nedávné minulosti vyvolaly v post-totalitním období velké rozpaky: co je česká literatura období totalitarismu a co je česká literatura vůbec. Hlavní tendence české literární kritiky a literární vědy, která se v tomto kontextu prosazuje, směřuje k přehodnocení, k novému hodnocení, k zaplnění takzvaných bílých míst.

Druhá skupina problémů současné české literární kritiky a literární vědy vychází ze skutečnosti, že současná česká kultura vnímá problémy

¹ J.-F. Lyotard: *O postmodernismu*, Praha 1993.

postmoderní společnosti jako své vlastní, a postmoderní teorie a literární věda mají v ní proto velký ohlas. Složitý vztah postmoderního myšlení k historismu a k možnosti napsat dějiny, také dějiny literatury, což se odráží například v tom, že se pochybuje o možnosti napsat objektivní, pravdivé historiografické dílo, že se zdůrazňuje narativní způsob historiografa, na kterého se hledí jako na vypravěče, přirozeně vyvolává u literárního historika nejistotu. Jeho nejprůkaznějším výsledkem, jak ho přesvědčují postmoderní myslitelé, kterým věří, protože žijí v jeho světě, je věrohodnost, a to v rámci určitých teoretických, ideových nebo ideologických kritérií, která si sám určí anebo přijme.

Současná česká literární historiografie, kterou si dovoluji označit jako postmoderní, se ocitla před úkolem na jedné straně zbavit dějiny literatury totalitního ideologického nánosu a na straně druhé výrazně prosazovat vědomí, že není možné napsat objektivní dějiny literatury a že nějaké kladné východisko k tomu psaní naše doba nenabízí.

Dokud neexistují nové dějiny literatury, staré zůstávají v platnosti, mají jistou legitimitu pro každého, kdo s nimi potřebuje jakkoli pracovat. Popírat jejich platnost nestačí, jestliže se nenabízí náhrada. Dnes neexistuje nové velké literárněhistorické dílo. To znamená, že převládá skepse a nechut k napsání dějin literatury, pocit bezmoci takovou práci dokončit.

Nezbytnou podmínkou psaní dějin literatury je jejich periodizace, kontinuitu nejsme schopni vnímat jako celek, ale v segmentech (jak C. Lévi-Strauss vykládá naši percepci spektra bílého světla). Určování menších celků, rozdělení dějinného proudu, znamená zásah literárního historika do skutečnosti literárních dějin, který musí zdůvodnit svou teoretickou pozicí nebo vlastním názorem. Aby periodizace byla účelová a aby měla smysl, je třeba, aby jím stanovené úseky dějinného proudu měly vnitřní koherenci. Chtěla bych se pokusit zjistit, jak se současná česká literární historie dívá na období začátku modernismu v české literatuře, které je ve všech historiografických pracích považováno za zvláštní období v dějinách české literatury. Zároveň jde o časově poměrně vzdálené období, už od osmdesátých let je však znovu aktuální a dodnes jeho aktuálnost trvá. V osmdesátých letech vyšly tři výběry z literární tvorby generace devadesátých let až do 1. světové války. Každý z nich představuje jeden reprezentativní literární žánr: lyriku, esej a drobnou prózu. Podle názvů knih se výběr z poezie vymezuje označením *moderna* a časově koncem 19. století (*Česká básnická moderna: Poezie konce 19. století*),² krátká próza označením *secese* a časově se orientuje na devadesátá léta až do roku 1905 (*Vteřiny duše:*

² *Česká básnická moderna (Poezie z konce 19. století)*, vybral, uspořádal a komentuje B. Svozil, Praha 1987.

Drobná próza české secese),³ zatímco výbor z esejistiky se omezuje na přelom století (*Experiment: Český literární esej z přelomu 19. a 20. století*)⁴ – pro autorku výběru, Evu Taxovou, je to období od devadesátých let až do roku 1914. Všechny tři knihy představují jak známé, tak také zapomenuté spisovatele. Kromě toho mají dvě z nich za úkol nabídnout současnému čtenáři obraz o zmíněné době, jaký dosud nepoznal a jaký by pro něho mohl být aktuální. I když neměli autoři výborů stejný časový záběr, jejich knihy zachycují určitý okruh tvůrců, kteří měli mnoho společného nejen tím, že byli současníky, ale také tím, jak psali. Každý ze sestavovatelů zmíněných výborů pojímá období, z něhož vybral texty, jako celek založený na rozrůzněnosti. Bohumil Svozil ve své antologii považuje realismus, impresionismus, dekadenci a symbolismus za vývojové tendence a Jiří Kudrnáč se snažil svůj sestavený celek pojmut jako diachronické střídání těchto směrů v literárním vývoji. S ohledem na specifčnost žánru upozornila Eva Taxová v úvodu ke svému výboru také na jiné typy rozrůzněnosti v uvedeném období, postřehla však v něm také čtyři zmíněné směry. Všichni tři pořadatelé výborů zdůrazňují, že poetická polyfonie doby je ještě výraznější díky rozličným výrazným autorským osobnostem. Kromě už dříve používaných periodických termínů moderna a přelom století, se zavádí v titulu antologie krátké prózy termín secese.

V "akademických" *Dějínách české literatury* 3 z roku 1961 byl výklad období moderny založen na jeho homogenosti. O různých směrech se autor Z. Pešat jenom zmínil, vyzdvihl však z nich symbolismus jako příznačný pro celou epochu. *Průvodce po dějínách české literatury* z roku 1984 už uvádí: "Od devadesátých let se nedá již mluvit o jednotné scelující struktuře, jakou představovali májovci nebo lumírovci s kritickým realismem. Pokud užíváme názvu moderna, je to shrnující název pro různé směry a proudy od devadesátých let do konce první světové války." Rozdělení moderny na realismus, impresionismus, dekadenci a symbolismus autoři této literárněhistorické příručky, jak je tamtéž uvedeno, dělají z nouze a pojmenovávají je zobrazovacími metodami, aby se vyhnuli názvu směr, který považují za neadekvátní, protože je příliš vyhraněný. Přitom zdůrazňují, že je charakteristika těchto směrů pomocná.

Ve svém článku *Česká moderna* (viz sborník *Moderna ve slovanských literaturách*) vymezuje Zdeněk Pešat titul "jako periodický termín na literaturu počínající v první polovině osmdesátých let 19. století a reprezen-

³ *Vteřiny duše (Drobná próza české secese)*, vybral, uspořádal a předmluvu napsal J. Kudrnáč, Praha 1989.

⁴ *Experimenty (Český literární esej z přelomu 19. a 20. století)*, uspořádala, úvodní studii, vysvětlivkami a rejstříkem opatřila E. Taxová, Praha 1985.

tovanou tzv. generací devadesátých let".⁵ V moderně postřehl Pešat střídání tzv. uměleckých dominant: realismu, impresionismu, symbolismu a pak počátkem 20. století už reakce na symbolismus.

Zájem o modernu v osmdesátých letech a snaha o obnovení recepce tohoto období způsobily, že se nám její vztahy zdály složitější. V tomto kontextu termínů, s nimiž se pracovalo při vysvětlování tohoto období, nutně přibývalo, tyto termíny však přitom nebyly dostatečně vyhraněné.

Josef Polák v knize *Česká literatura 19. století* označuje už v první větě poslední kapitoly Poezie přelomu 19. a 20. století a její perspektivy situaci literatury přelomu století jako velmi složitou "nejen po stránce směrové příslušnosti spisovatelů, ale i po stránce periodizační".⁶ Realismus, který uvádí jako jeden ze čtyř základních směrů, by podle něho bylo třeba nazývat básnickým neorealismem. Do tohoto směru přitom zařazuje kromě obvykle hlavního představitele J. S. Machara také P. Bezruč. V kontextu rozboru dekadence Polák vysvětluje pojem secese jako odstup od staré konvence a vytváření konvence nové, založené na principu ornamentu. O secesi se zmínil proto, jak uvádí, že se secesní styl uplatnil v literatuře u některých symbolistů a dekadentů. Kromě představitelů hlavních směrů přelomu století Polák uvádí také představitele, kteří na ně reagovali.

V kapitole Literatura na přelomu 19. a 20. století (od devadesátých let 19. století do konce 1. světové války) v kolektivní práci *Panorama české literatury* je v úvodu podána stručná charakteristika tohoto období, jež také heslovitě informuje o hlavních směrech v evropských literaturách zastoupených v české literatuře. Je tam také podán krátký výklad pojmu česká secesní literatura, který "není běžně používán" a "jde o vnitřně diferencovaný komplex literatury na přelomu 19. a 20. století".⁷ Uvedená nově vyšlá literárněhistorická díla svou stručností vyvolávají představu o moderně, v níž se dobová polyfonie jeví jako zmatek. Jako by se stylová, ideová, poetická, individualistická nebo jiná rozrůzněnost doby zdála dnešnímu vnímáři velice blízká a nezorganizovatelná, jako by se konci minulého století natolik přiblížil, že se v něm cítí stejně ztracen jako na konci našeho století.

Středoškolská učebnice Jaroslavy Janáčkové *Česká literatura 19. století*⁸ je v tomto smyslu velmi zajímavá a příznačná. Kapitola pod názvem Moderna je věnována konci století a její první část, která synchronně zachy-

⁵ *Slavia* 1988, s. 23.

⁶ J. Polák: *Česká literatura 19. století*, Praha 1990, s. 275.

⁷ *Panorama české literatury (Literární dějiny od počátku do současnosti)*, Olomouc 1994, s. 171.

⁸ J. Janáčková: *Česká literatura 19. století (Od Máchy k Březinovi)*, Praha 1994.

cuje dobu, se skládá z desíti kapitolek, v nichž jsou vysvětleny všechny hlavní pojmy, které se o moderně objevují v odborné literatuře. Stručná vysvětlení základních pojmů rýsují obraz epochy, který není ucelený ani homogenní. Jsou v ní výklady hesel *fin de siècle*, slohové proměny, do nichž autorka zařadila realismus a impresionismus (které považuje za příbuzné směry), symbolismus a také příbuzné syntetismus a secese. Jako hlavní uvádí tři hnutí doby: Moderní revue, Katolickou modernu a Českou modernu. Touto učebnicí se nám dostalo knihy, která sice útržkovitě, slovníkovým způsobem, ale podle seznamu hesel vyrovnaně podává pohled na modernu. Hesla jsou však psána esejisticky. Květnaté věty, někdy dokonce eliptické, obsahují často obrazné vysvětlení některých pojmů. Některé výrazy, které mají být nositeli významu, svou abstrakcí šokují naši představivost a působí spíš na emoce. Někdy jde o příliš velkou koncentraci myšlenek, které pro nedostatek místa nemohly být plně vyloženy. Bylo by zajímavé zjistit, jak tuto učebnici vnímají teenageři. Jaroslava Janáčková navazuje na knihu *Česká literatura na předělu století*,⁹ kterou sama redigovala a napsala do ní jednu kapitolu. Jde o vzácnou knihu, neboť vyšla v nákladu pouhých 400 výtisků. Přitom je tisk tak nekvalitní, že pokud budete mít štěstí knihu vůbec sehnat, pak je otázka, zda ji dokážete přečíst. Zdá se, jako by vydavatel měl v úmyslu vydat knihu pro užší okruh odborných zájemců. Tato kniha trochu připomíná "romantické" období samizdatu. Obsahuje totiž práce českých špičkových odborníků, nikoliv literárně-vědních amatérů nebo milovníků literatury. Jde o první díl zamýšleného souboru studií, který zachycuje první část "předělu století" tedy 19. století. Literární produkce této doby byla v uvedené knize rozdělena na dvě základní části: na "novoromantickou a realisticko-naturalistickou orientaci" (J. Janáčková) a na "českou symbolistně-dekadentní literaturu" (J. Med). Období bylo rozděleno na část, která patří tradici 19. století a na část modernistickou. Dobová rozrůzněnost, polyfonie, pluralismus směrů, programů, skupin a individualit byly skloubeny do koherentně vyložených celků, které na sebe navazují. Tento postup však není zřetelný v žádné z literárně-historických prací, které vyšly v osmdesátých a v devadesátých letech. Částečně je tomu tak zřejmě kvůli jejich menšímu rozsahu, částečně však také proto, že období moderny považujeme za spřízněné s naší dobou a také za recepcně potlačované během celého tohoto století. V obnovené recepci moderny se proto vynořují z modernistické četby pochybnosti o možnosti celkového chápání doby, nové, do celkové představy nezařaditelné pojmy, nové, nedostatečně známé a nejasné dobové myšlenky a orientace. J. Janáč-

⁹ *Česká literatura na předělu století* (M. Červenka – P. Čornej – J. Janáčková – J. Med – Z. Pešat), Praha 1991.

ková považovala za důležitější ve své učebnici připomenout a vysvětlit všechny pojmy, které se současníku vybaví při vyslovení slova moderna, než podat ucelený výklad doby.

Zájem o modernu se v současné době (přitom mám na mysli hlavně devadesátá léta) projevuje výrazným zájmem o dekadenci jako ojedinělý jev. Už v osmdesátých letech začaly na dekadenci upozorňovat texty anglického bohemisty R. B. Pynsenta¹⁰ a také výbor z díla Jiřího Karáska ze Lvovic¹¹. Za poslední dva roky různí vydavatelé vydali jeho *Vzpomínky*, jeden román a text, který zpracovává jeho nakladatelskou činnost. K současnému vydavatelskému úsilí o prezentaci české dekadence se řadí také ojedinělé texty (zatím ještě nejde o velké množství) o tomto zjevu přelomu století. Právě nyní probíhá výstava o časopisu *Moderní revue*, který patřil dekadentům. Jde o zájem, jaký ve druhé polovině našeho století nemá obdobu. Nepopírám fakt shody pocitů a zájmů mezi dekadencí a současným člověkem. Dovoluji si však tvrdit, že v tomto případě jde částečně o tendenci zaplnit v současné české kultuře bílá místa. Dekadence byla v totalitním období a priori, už jako pojem, nepříznivě přijímána. Pro posttotalitního člověka, který chce napravit to, že dekadence nebyla ceněna, se tento jev stal zajímavým. Z podobných pohnutek vychází také současný výraznější zájem o Katolickou modernu. Zmíněné recepční okolnosti, které se vztahují k České moderně, pravděpodobně také ovlivňují literární historiky. Od období České moderny nás dělí sto let. Je to vědecky dost zpracovávané období, ale v současných podmínkách postmoderního pocitu nedůvěry k historiografickému činu, který se pojí s posttotalitním pocitem ztraceného času a ztracených hodnot minulosti, se nám zdá zajímavé a dosud nedostatečně osvětlené.

¹⁰ Například sb. *Decadence and Innovation (Austro-Hungarian Life and Art at the Turn of the Century)*, ed. R. B. Pynsent, London 1989.

¹¹ J. Karásek ze Lvovic: *Ocúny noci*, ed. J. Med, Praha 1984.